

1.4. Університет як інноваційний навчальний заклад

Характерною ознакою новітньої історії, розвитку цивілізації є “два рівнобіжних і взаємозалежних процеси: глобалізація і регіоналізація” [14, с. 336], що, на нашу думку, є своєрідною реакцією на різних рівнях, відповідно глобальному та регіональному, на акселераційні процеси, що зумовлені діяльністю розуму, феномену людства. Для усвідомлення проблем та перспектив взаємодії закладів освіти у сучасному суспільстві потрібно визначити, як саме слід розвиватися університетській системі освіти. Ось як В.П. Андрущенко, Л.В. Губернським та М.І. Михальченком визначено поняття розвитку у “суспільстві перехідного типу”, що наводить А.І. Корецька: “...Україна належить до суспільств перехідного типу, це означає, що розвиток у ній відбувається одночасно з формуванням загальної ідеології (парадигм, теоретичної моделі) суспільно-економічного, політичного та соціокультурного розвитку, пошуком відповідного зразка, на який можна було б зорієнтуватись, а також разом із відпрацюванням механізмів їх забезпечення, переосмисленням спадщини та можливостей, зумовлених суспільством, з якого вона вийшла. Тому важливо поставити реальні цілі суспільного розвитку, першими серед яких будуть порядність, відповідальність і збереження історичної пам’яті” [208, с. 68].

Але для процесів глобалізації та регіоналізації характерні також взаємозумовлені проблеми, на що звернено увагу у дослідженні І.Г. Панченка [364, с. 40-41]: відсутність цілісного, єдиного ринку інтелектуальних послуг, що не сприяє інтеграційному міжрегіональному взаємодоповненню; “перевиробництво” викладачів у столиці, традиційно існуючих університетських центрах та їх гостра нестача у регіонах; недостатнє розмежування повноважень органів влади у центрі та у регіонах, що породжує дублювання та стримує ініціативу; недостатня координація міжрегіональної взаємодії.

Для зниження рівня протиріч ми вважаємо за доцільне, наприклад, проведення акредитації вищих навчальних закладів не окремо, а по групах за спеціальностями в цілому по країні або по регіону із залученням як спостерігачів представників

недержавних громадських організацій та професорсько-викладацький персонал конкуруючих закладів.

Можна спиратися на різні моделі функціонування університетів. Але в умовах зміни соціально-економічних основ суспільства, на наше глибоке переконання, потрібна перехідна модель, яка б мала інноваційний та експериментальний характер і відповідала інноваційній економіці [143, с. 76]. Так, на думку І. Рибальченка, інноваційна економіка:

- “за своєю природою має не детермінований, а, скоріше, ймовірнісний характер – на жаль, не можна абсолютно впевнено передбачити, які саме дослідження приведуть до створення принципово нового продукту та раніше не існуючого ринку. Єдине, що можна зробити (так і робиться), – створити середовище, систему підтримки наукової та інноваційної діяльності...

- не може існувати в системі директивного управління “згори”, єдина можливість – створення системи стимулювання інноваційного процесу, що повинен початися “знизу”, з широкого загалу науково-практичних працівників, незважаючи на ступені, звання, посади та близькість до владних кіл. Інноватор – штучний товар і не піддається адмінресурсу” [431, с. 326].

Отже, потрібен заклад, що постійно розвивається і який би гармонійно задовольняв змінні потреби усіх зацікавлених сторін, враховуючи їх пріоритети у розвитку та доступні ресурси (табл. А.1 додатка А). Тому відзначимо зацікавлених у розвитку університетської системи освіти. Це: випускники; студенти; слухачі; магістри; аспіранти та докторанти; замовники; батьки; адміністрація університету; органи місцевого самоврядування; уряд; громадськість; недержавні громадські об’єднання; партії та інші установи, організації, фірми та підприємства.

Сучасні університети мусять розширювати коло зацікавлених сторін. Йдеться про якості та відмінності, які б дозволяли університетам перемагати у конкурентній боротьбі на ринку освітніх послуг. Потрібна чітко сформульована місія закладу (див. додаток Л), яка була б зрозуміла та прийнята усіма зацікавленими сторонами, надавала конкурентні переваги [143, с. 60-61].

Місія університетської системи освіти полягає у якісному навчанні та формуванні нового рівня свідомості вільної людини, покоління особистостей, кадрового потенціалу, здатних забезпечити баланс між економічним ростом та соціальним розвитком, спрямованих на єднання та відродження самосвідомості нації, цілісної України, але не за рахунок наступних поколінь та без позбавлення їх можливості задовольняти свої потреби.

Зрозуміло, що єдність та цілісність України можливо досягти лише з урахуванням регіональної соціально-економічної нерівномірності на шляху створення сталих умов для якісного навчання безпосередньо у регіонах та формування нового покоління регіональних кадрів. Відродження самосвідомості нації не відбудеться, якщо зусилля прикладатимуться на відродження самосвідомості лише мешканців університетських центрів.

З урахуванням означеного нами сформульовано *місію* інноваційної університетської системи освіти як комплексу закладів, установ та організацій. Це здобуття провідної позиції у сфері освітніх та наукових послуг у регіональному інтелектуальному просторі як комплекс з університету класичного типу, провідних закладів, установ та організацій, що слугуватиме основним чинником формування єдності нації, національної згуртованості, провадить національні традиції і спирається на якісне навчання та формування нового покоління особистостей за європейським рівнем освіченості, здатних до глобальної конкуренції на світовому ринку праці, на особисту відповідальність та спрямованих на відродження самосвідомості нації, стали розбудову цілісної України шляхом об'єднання її навколо центрів високого рівня освіти у столиці та у регіонах, на створення умов та свободу реалізуватися існуючому поколінню та нащадкам.

О.В. Глузманом наведено фрагмент промови ректора університету Болоньї Фабіо Роверси, що характеризує основну ідею сучасного університету: “Університети зросли з прагнення до консолідації культур... а також із зусиль, які спрямовані на створення та пошук загальних цінностей, які стали фундаментом духовного єднання у Європі... Місія університету спирається на непомітну, але відчутну силу культур і зростаючу мораль зрілості людей. У служінні цьому й

міститься його неприйдешна сутність, воно забезпечує визнання величі цієї інституції, яка століттями вбирала в себе й збагачувала все, що у даному суспільстві, а з часом у народах, було порушено” [93, с. 217].

Відзначимо, що поряд із традиційними критеріями в інноваційному університеті студентів слід оцінювати й за такими критеріями, коли заохочується активна громадянська роль у суспільстві, толерантність та повага, опанування культурною спадщиною, зокрема знаннями з історії, мистецтва, вивчення мов [143, с. 25-27]. Потрібен реформаторський дух, що спирається на врівноваження цілей і засади толерантності та є засадничою ознакою інноваційності університетської освіти, який сприятиме не тільки розв’язанню проблем продуктивності, а й відродженню демократичних інституцій.

Для системи університетської освіти України актуальним завданням є активне використання ресурсів глобальної мережі Internet. Це означає перехід системи університетської освіти України у якісно інший стан. Як зауважив В.Ю. Биков на “Кримських педагогічних читаннях 2003”, фактично внесені незворотні зміни в університетську систему освіти, створена принципово нова система з новими компонентами та функціональними можливостями, новий рівень функціональності, а ми додамо – інноваційності.

На цей виклик професорсько-викладацький склад змушений адекватно реагувати. На першому етапі використання інформаційно-комунікаційних технологій “було в основному похідною від ентузіазму і самовідданості справі з боку невеликих груп штатного персоналу в межах конкретних дисциплін” [109, с. 97]. Зміни на наступному етапі у загальноуніверситетському масштабі будуть “вимагати значних зусиль з боку вищого адміністративного керівництва, виділення ресурсів, часу, здійснення широкомасштабних консультацій і введення ефективної системи матеріального заохочення” [109, с. 99].

Динамічний характер загальних та специфічних тенденцій та задач розвитку визначає потребу у постійному відслідковуванні, діагностиці та моніторингу стану, щорічному уточненні стратегії та плануванні тактики розвитку, систематичній оцінці якості навчальних послуг, показників ефективності та конкурентоспроможності.

Отже, інфраструктура означеного комплексу потребує створення спільного творчого колективу для систематичного проведення оцінки стану, щорічного бізнес-планування розвитку та визначення показників самооцінки якості, ефективності та конкурентоспроможності. Форма організаційної роботи творчого колективу – спільна науково-дослідна тема.

Відомий шлях залучення різноманітних фондів для фінансування спільних наукових проектів, на жаль, для більшості професорів та доцентів, викладачів не є привабливим. Найбільш вагомі три чинники, які негативно впливають на зазначену ситуацію: лєвова пайка фінансових надходжень (до 65%) по грантах залишається у столиці – Києві [432, с. 115] (рис. А.4, А.5 додатка А); недостатній рівень володіння професорсько-викладацьким складом англійською мовою; гарантований та менш трудомісткий шлях отримання додаткових фінансових надходжень – викладання науковцями тих самих дисциплін у різних закладах, кількість яких суттєво зростає. Наприклад, у Миколаївській області за останні 6 років кількість ВНЗ III-IV рівнів акредитації зростає з 7 до 21 [62, с. 4-6] (табл. А.5, А.6 додатка А). В той же час В.Г. Кремень звертає увагу на той факт, що у Миколаївській області на обліку в обласному Центрі зайнятості перебуває 1819 дипломованих фахівців [216], коли “у відокремлених підрозділах Миколаєва навчається ще 4700 за цими спеціальностями” [143, с. 50].

Загальноновизнано, що “ключем до успішного надання високоякісної освіти є, передусім, власний викладацький колектив” [435, с. 42]. Але відомий й інший погляд – П.Л. Капіци. Це приклад організації навчального процесу у Фізтеху, де більшість провідних викладачів є науковцями з провідних науково-дослідних інститутів АН Росії, що працюють за сумісництвом [517, с. 21]. Звісно, що неможливо дати якісну освіту без якісних викладачів. Але, як слушно зауважує В.П. Андрущенко, стан оплати праці викладачів спонукає їх викладати одну-дві дисципліни одночасно у декількох закладах, що не дозволяє сконцентрувати зусилля на розробку перспективних інноваційних навчальних дисциплін, не вистачає часу на наукові дослідження [15, с. 6].

Наявність значної кількості у регіоні структурних підрозділів, з одного боку, створює ринок освітніх послуг, надає клієнтам освіти більшої свободи вибору. З іншого боку, не збалансована, а частіше і зовсім не діюча, тобто фактично відсутня, система контролю за якістю освіти дозволяє студентам та викладачам не ускладнювати своє життя, у тому числі наполегливим навчанням та викладанням. Але ми вважаємо, що ситуація є тимчасовою. Оскільки випускники з неякісною освітою, скоріш за все, будуть мати проблеми з достойним працевлаштуванням, то це неминуче призведе до банкрутства закладу недержавної форми власності. З державними закладами ситуація залишається невизначеною і потребує розв'язання як з боку владних структур, так і з боку активної позиції громади, що є невід'ємною ознакою інноваційності.

Керівники повинні керувати закладами в певній мірі як бізнесовими структурами. Тому слід застосовувати законодавство України та відповідні процедури щодо банкрутства і для закладів. З іншого боку, традиційно в Україні найвища посадова особа закладу, як правило, – провідний вчений за фаховим спрямуванням закладу. В той же час у ряді європейських країн на посаду ректора обирають досвідченого менеджера, що відповідає сучасній філософії організації університетів. Як переконливо визначає Ю. Рарог, “це парадокс, що країна з таким потужним освітнім потенціалом: 149 вузів, 70 тисяч викладачів, 800 тисяч студентів, 10 тисяч аспірантів, 600 докторантів – не мала навіть спеціальності “Управління освітою” [422, с. 54]. Потребує всілякого заохочення менеджмент освіти, а також утворення в університеті постійно діючого структурного підрозділу для постійного аналізу ситуації. Тобто розбудова університетської системи освіти потребує послідовних дій, які в еволюційному процесі приведуть до докорінних змін моніторингу стану закладу, проведення дослідження та розробки стратегічних планів розвитку, що є стратегічною ознакою інновацій.

Другим ключовим елементом управління в університеті є студентський колектив – найважливіший клієнт у ринковій економіці. Слід підкреслити, що запровадження мотиваційних схем для заохочування високоякісної роботи студентів доцільно базувати на впровадженні індивідуальних планів та графіків навчання не лише для окремих особистостей, а шляхом створення інноваційних мікрогруп,

об'єднаних загальною ідеєю та спрямованих на досягнення конкретної мети. Як зазначає І. Рибальченко, “партнерство заради конкурентоспроможності” в глобальному економічному оточенні дозволяє розраховувати на успіх у разі “створення нової “командної” культури досліджень шляхом інтеграції різноманітних дисциплін, досліджень і освіти, академічних підходів і промислової практики” [431, с. 329], що є інтеграційною ознакою інновацій.

Підвищення активності та відповідальності студентів за свою професійну кар'єру відіграє вирішальну роль. Студенти вимагають високоякісної освіти із сучасними навчальними планами та формами навчання. Вибираючи дисципліни з циклу дисциплін вільного вибору студентів, вони фактично обирають майбутню спеціалізацію. Заклад зобов'язаний втілювати методологію відповідального формування власних навчальних планів у визначених межах для задоволення власних потреб та уявлень особистості, що є критеріальною ознакою інновацій.

Фактична недостатність або відсутність державного суттєвого фінансування наукових досліджень, з одного боку, та різноманіття наукових інтересів професорсько-викладацького складу, що формується протягом років, а на першому етапі розвитку із фахівців з інших університетів чи інститутів НАН України, з другого боку, не створюють привабливих умов для об'єднання наукових інтересів науковців навколо ключових наукових напрямів. В сучасних умовах, на нашу думку, узагальнюючим науковим напрямом для сумісних наукових досліджень, який об'єднує науковців як університету, так і учасників комплексу, є “Науково-освітнє забезпечення розвитку університетської системи освіти”. Потрібно створювати привабливі умови для наукової роботи. В університетах саме студенти є найбільш активними допоміжними виконавцями наукових досліджень, додатковим ресурсом. Найбільш реальний шлях поєднання навчання та наукової діяльності – це впровадження індивідуальних навчальних планів на підґрунті освітньо-наукових авторських програм професорів та активних доцентів кафедр. Результати слід друкувати у “Студентських наукових студіях”, що також є ознакою інноваційності.

Створення освітньо-наукових програм і на їх підґрунті індивідуальних навчальних планів для активних груп студентів базується на таких умовах:

- Потрібно змінити структуру календарного графіка навчання та навчального плану як для забезпечення умов для наукової діяльності студентів, так і для читання лекцій, втілення сучасних технологій навчання. А.М. Алексюк наводить думку М.М. Семенова, яка актуальна і для сьогодення України. Вчені переконливо доводять, що “єдиним виходом із цього становища є скорочення обов’язкових лекцій та інших занять з таким розрахунком, щоб викладання загальноосвітніх предметів повністю завершувалося у п’ятому семестрі (III курс), а надалі магістерським шляхом здобування вищої освіти мала стати НДРС. Через своє окреме дослідження студент мав піднятися до загальних проблем науково-технічного прогресу. ...Але для впровадження такої системи необхідна докорінна зміна навчальних планів вузів. В Україні цей процес уже розпочався” [7, с. 473].

- Перебудова структури календарного графіка навчання та навчального плану організаційно забезпечує розробку та впровадження модульної технології навчального процесу [7, с. 401-403].

- Нормативний обсяг у 139 навчальних кредитів у бакалавраті в межах діючого законодавства доцільно розвантажити. Шлях до цього відомий – встановлення мінімально допустимої норми аудиторних занять у 33% від загальної [143, с. 259].

- Левову пайку у 67%, яка відведена для самостійної роботи студентів, доцільно спрямувати на виконання науково-дослідної роботи, завдань, що сформульовані творчою групою викладачів, які працюють на курсі [7, с. 456].

- Вагому частину з додаткових навчальних послуг з 31 навчального кредиту ($170 - 139 = 31$) доцільно передати саме цій творчій групі викладачів для впровадження індивідуальної форми навчання шляхом виконання досліджень відповідно до індивідуального навчального плану студентів [282, с. 22-23].

Після виконання дослідних завдань за індивідуальним навчальним планом творча група викладачів та залучених фахівців проводить атестацію студентів у формі публічного захисту отриманих результатів або у формі диспуту, як у стародавній Києво-Могилянській академії [515]. Грунтовне визначення загальних рис особистостей та рис творчої діяльності надає О.І. Кульчицька [230, с. 212-214].

Умовою побудови самоврядної університетської системи освіти є наявність у складі провідних наукових і науково-методичних шкіл, які б були визнані як в Україні, так і у всьому світі [143, с. 287]. Природними етапами визнання таких шкіл є видання фахових журналів, утворення власних спеціалізованих вчених рад із захисту результатів дисертаційних досліджень.

Отже, спираючись на проведений аналіз, ми дійшли висновку, що властивості системної автономної та самоврядної інституції інноваційна університетська освіта отримує лише в результаті утворення ВАКом України спеціалізованих вчених рад із захисту кандидатських (докторських) дисертацій. Цим кроком буде сформована безперервна технологія підготовки власних науковців у межах цілісної регіональної університетської системи освіти: бакалаврат – магістратура – аспірантура – докторантура. Зазначене сприятиме координації діяльності університету та структурних підрозділів, установ та організацій, узгодженню дій та течій у розвитку, забезпечить усталений характер взаємодії, що є синхронізуючим чинником інноваційної діяльності [204, с. 37]. Також, узагальнення проблем та тенденцій до зміни університетської освіти різного характеру та масштабу дозволило виділити три рівні: світовий, національний та регіональний (розділ 3).

Зазначимо, що теоретичні положення не одразу знаходять своє рішення у практиці організації університетської системи освіти на державному рівні. Помітна недосконалість механізмів впровадження досягнень теоретиків педагогічної науки у практику організації діяльності університетів. Вочевидь інерційність ідей старої парадигми освіти, формальність підходів до реструктуризації навчальних планів, стратегії університетів в контексті зміни соціально-економічних відносин в Україні [7; 123; 143; 422]. В цілому відсутня цілісна концепція інноваційного розвитку університетської системи освіти, хоча ледь вловимі її елементи – ознаки, філософські передумови та методологічні положення – у різних проявах присутні в усіх педагогічних системах на рівні реалізації окремими творчими та захопленими вченими. Фактично елементи теорії інноваційного розвитку університетської системи освіти [143, с. 76] народжуються у традиційно діючих моделях. Спостерігається невідворотна зміна як розвиток традиційних форм педагогічної системи. Проблема інноваційного

розвитку університетської системи освіти набуває інтегративної ролі, міждисциплінарної властивості, коли народження, застосування та розповсюдження знання здійснюються за Моделлю 2, згідно із визначенням М. Гіббонса [581], яка характеризує мережеву спільність вчених, що працюють над розв'язанням єдиних для них проблем. Проблема набуває ознак фундаментальності та є далекоглядним внеском вітчизняної педагогічної науки у відповідь на процеси глобалізації та регіоналізації.

Отже, до ознак інноваційності в роботі університетів в Україні слід віднести: по-перше, започаткування підготовки фахівців за принципово новими напрямками, такими як “Управління освітою” та “Комп’ютерні науки”, “Комп’ютерна інженерія” (наприклад, порівняно з 70-ми роками ХХ століття); по-друге, активне залучення засобів та ресурсів Internet як принципово нового джерела інформації; по-третє, єдине вступне тестування, що вже впроваджується в окремих університетах; по-четверте, надання університетом, додатково до державного, власного диплома, де зазначається особистий рейтинг фахівця серед випускників року.

В цілому в теорії розвитку інноваційної університетської системи освіти слід визначити як пріоритетний новий науковий напрям, елементами якого є: цілісна концепція моделювання університетської освіти як системоутворююча сукупність положень та умов, чинників та обмежень, принципів та моделей, що складають теоретико-методологічну основу розв'язання проблеми; моделі та концепція розвитку інноваційної університетської системи освіти як цілісної системи організаційно-педагогічних умов, засобів та інструментарію для супроводження і забезпечення її оновлення на етапах життєдіяльності; організаційно-педагогічні методики реалізації концепції моделювання з позиції теоретичної та практичної єдності і моделей розвитку інноваційної університетської системи неперервної професійної освіти як однієї з найважливіших інституцій суспільства.

Таким чином, означені питання залишаються невирішеними і, отже, разом з проведеним аналізом визначають наукову проблему та місце даного дослідження у її розв'язанні. Поняття сталого розвитку повинно стати для всіх учасників та організаторів навчально-виховного процесу університету інструментом проектування його інноваційного змісту [294; 298].